

Az „üldözött kisebbség” hitvallása: az Institutio¹

*Kivételt képez a helyesírás szabályai között, hogy nagy reformátorunk nevét magyarul írjuk: Kálvin János. Ilyen kivétel csak a szenteket és a királyokat illeti meg. De amíg „Szent” Pétert mindenki galileai zsidónak tudja, Eduárd királyt pedig angol királynak, addig Kálvin Jánost nálunk még sokan tartják magyarnak. Ez nem „tudatlanság”: ennyire népszerű Kálvin. Az ő „magyarságát” büszkén szoktuk emlegetni Erdélyben is. A 20. század harmadik és negyedik évtizedében Tavaszgy Sándor volt az, aki írásaiban felmérte, milyen hatással volt Kálvin a magyar népre (Például: *A kálvinizmus és a magyar lélek*): „A kálvinizmus bekapcsolta a magyar lelket Isten országa mindent átfogó világába anélkül, hogy a magyar lélek magyar nemzeti karakterét megölte volna. Kivirágoztatta a magyar lélekben Isten országa igazságát anélkül, hogy Isten országa egyetemes valóságát bármely vonatkozásban is elszűkítette volna.”*

Most tegyük hozzá ehhez a gondolathoz azt, *hogy Kálvin nemcsak „magyar teológus”, hanem kisebbségi teológus is volt*, hiszen köztudott, hogy Kálvin egy *üldözött kisebbség*, a francia reformátusok számára írta teológiai főművét, az Institutiót.² „Az Institutio az üldözött kisebbség hitvallása” – ez a történelmileg helytálló igazság szegyet ütött a fejembe. Arra voltam kíváncsi, melyek azok a hittételek és bibliai tanítások Kálvin János főművében, amelyek alátámasztják ezt az állítást, s ezeket már az Institutio *Ajánlásában* megtaláltam.

A huszonhat éves fiatal tudós, I. Ferencnek (1515–1547), „Franciaország hatalmas és dicsőséges uralkodójának”³ ajánlotta az Institutiót, aki sokat tehetett volna a francia protestánsok érdekében. Kálvin, amikor elkészült a terjedelmes, körülbelül 400 lapnyi írással, egy 1535. augusztus 23-án keltezett, szokatlanul hosszú ajánlást írt hozzá, s ebben részletesen megmagyarázta, mi a szándéka ezzel a művel.

Lássuk, milyen „kisebbségi” hitszabályokat találunk az Institutióban.

¹ Elhangzott 2005. október 11-én Budapesten, a Ráday Akadémia jubileumi ülésén.

² Ez a tényállás tíz évvel ezelőtt, nemzetközi értekezleten ütötte meg a fületem. A „Református Teológia Nemzetközi Intézetének” visegrádi tanácskozásán mind a számbeli részvétel tekintetében, mind az elhangzott előadások teológiai súlyát nézve, kiemelkedett a dél-afrikai és a magyar teológusok hozzájárulása. Egy utrechti holland professzor figyelt fel erre a körülményre, amikor az értekezlet zárülésén megjegyezte: „Jólesően meglepett, de talán nem véletlen, hogy ennek a két, sokat szenvedett egyháznak a teológiai képviselői igyekeztek mélyrehatóan és következetesen a kálvini teológia nyomvonalán haladni.”

³ Kálvin János: *A keresztyén vallás rendszere*. (Ford. Czeglédy Sándor és Rábold Gusztáv), Pápa, 1909.

1. „Mit dicsekszel?”

Az első kisebbségi hitszabályt „aranszabálynak” is mondhatjuk. A hitvalló keresztyén ember tudja, hogy mindene, amije van, Istené. Ezért nem lehet felfuvalkodott ember. Ezt a szabályt Pál apostol a korinthusi gyülekezetnek így fogalmazta meg: „Mid van..., amit nem kaptál? Ha pedig úgy kaptad, mit dicsekedel?” (1Kor 4,7). Kálvin azt írja a francia királynak, hogy ezzel az aranszabállyal (regula fidei) kell Isten ígését olvasni és magyarázni. Ha ezt a regulát a „mi dolgainkra” alkalmazzák – mondja Kálvin –, akkor mi győztünk. „Mert mi állana jobb és illőbb összhangban a hittel, mint annak elismerése, hogy mi minden erény híján mezítelenek vagyunk és csak Isten ruházhat fel minket? Mi minden jóság nélkül szűkölködünk és csak ő tölthet meg minket; mi a bűn rabszolgái vagyunk és csak ő szabadíthat meg minket; mi vakok vagyunk és csak ő világosíthat meg minket; mi sánták vagyunk és csak ő igazgathat minket; mi magunkkal jótéhetetlenek vagyunk és csak ő támogathat minket. Egyszóval be kell látnunk, hogy nekünk nincsen semmink, amivel dicsekedhetnénk, hogy egyedül Istené legyen a dicsőség és mi csak benne dicsekedhessünk.”⁴

Íme, a reformátusoknál oly sokat idézett *Soli Deo gloria* = Egyedül Istené a dicsőség! Sokan vélik úgy, hogy ez kálvinista sajátosság, pedig közös protestáns evangéliumi örökség. Lutherről feljegyezték, hogy halála után találtak egy papírszeletkét, amelyen utolsó, kézzel írott mondatai olvashatók: „Járjatok mély alázattal a próféták és apostolok nyomdokain. *Mi csupán koldusok vagyunk. Ámen.*” Ez a lutheri és kálvini megfogalmazású bibliai realizmus a hívő ember, a „kisebbségi lét” alapszabálya.

2. „Mire vagy olyan ...szerény?”

Kálvin szerint azonban ez az aranszabály nem életszabály, hanem *hitvallás*. Mind az ajánlás, mind az Institutio négy könyve ismételten emlegeti a francia reformátusok üldöztetését: az életveszélyt, a birtokfosztást, a hazátlanságot, a börtönt, a kínzásokat, a máglyákat stb., *de sehol sem az üldözött emberek érdekében* emel szót. Nem saját magát akarja mártírnak állítani, mert nem az üldözött Kálvinról szól, *hanem az üldözött tanról!* „Ne gondold azonban, hogy ezzel a magam személyes védekezését akarom munkálni, hogy a hazámba való szabad visszatérésem útját egyengessem. Mert bár emberi érzelmeim szerint – amint illik is – vágyakozom feléje, ahogy a dolgok ma ott állnak, baj nélkül megvagyok tőle távol is.”⁵ Majd így folytatja: „Mi is az a tan, amely ellen olyan nagy dűhre gerjedtek azok az örvöngők, akik országodat mostanában tüzzel-vassal dúlják... az a tan, amelynek ők lármásan követelik a börtönnel, számkivetéssel, földönfutóvá tevés-sel és máglyával való megbüntetését...”⁶ Bebörtönözni, számkivetni, máglyára küldeni stb. embereket szokás, ám Kálvin mintegy megszemélyesíti a tant, hogy

⁴ Kálvin: *i. m.* 12.

⁵ Kálvin: *i. m.* 9.

⁶ Kálvin: *i. m.* 7–8.

személyét háttérbe tehesse – a fentebbi regula fidei értelmében! „Hazug rágal-makkal árulják be előtted ezt a tant” – mondja egy lappal lennebb, majd így fakad ki: „De milyen joron kárhóztatott dolog ez a tan? Hiszen a vádlottak védekezésé-nek éppen az volna az erőssége, hogy nem tagadják magát a tant, de védik az igazságát!”⁷

Talán a mai „pitiánerizmus” (kisszerű, földhözragadt életszemlélet) korában fellengzősnek tűnnek Kálvin következő szavai, de az ő emelkedett gondolatai és szavai nélkül nem érzékeljük a helyes arányt a mi kisebbségünk és Isten nagysága között. „A mi tanításunk a világnak minden dicsőségét felülmúló fenségben és minden hatalom felett győzhetetlenül kell hogy megálljon, mert nem is a mienk, hanem az élő Istené és az ő Krisztusáé, akit királyul rendelt az Atya.”⁸

3. „Ne vágj nekem olyan mártírképeket!”

Ilyen, vagy hasonló ironikus korholással azt szoktuk illetni, aki a jól megér-demelt büntetést, vagy valamely kellemetlen feladatot durcásan, sértődötten vise-li. Talán van a keresztyénségen kívül is olyan meggyőződés, amelyért az emberek áldozatra képesek, de a keresztyénségben általános, hogy nemcsak elviseljük, ha-nem „fölemelt fővel” (Heidelbergi Káté 52.) hordozni tudjuk akár a keserves ter-heket is. Ahol nincs áldozatvállalás, ott nincs igazi keresztyénség.

Kálvin tanításában gazdag természéssé nőtt az a „mag”, aminek egykor a kora-keresztyén századokban a mártírok vérét nevezték. Bármint gúnyolják is a tudat-lanok ennek a tanításnak a bizonytalanságát – mondja –, „de hogy ők a saját ma-gukéval hányadán vannak, az csak akkor tűnnék ki, ha vérük és életük feláldozá-sával kellene megpecsételniök. Egészen más a mi bizonyosságunk, amellyel akár a halál rémségeivel szemben, akár az Isten ítélszéke előtt is rettegés nélkül ál-lunk meg”.⁹

A lemondásra, áldozatra készség a hitvallás próbája. A. A. van Ruler, jeles 20. századi holland teológus azt tanította, hogy a keresztyén egyház története egyetlen, folyamatos mártírium és exorcizmus. Ezen a két szón azt értette, amit a Heidelbergi Káté 32. felelete így mond: „Azért vagyok hit által Krisztusé (azért vagyok keresztyén), hogy magamat neki élő hálaáldozatul adjam, és hogy ebben az életben a bűn és az ördög ellen szabad lelkiismerettel harcoljak.” Leszek Kolakowski, híres lengyel vallásfilozófus pedig azt mondta (ezelőtt húsz évvel, amikor még marxista, tehát ateista bölcselőként tartottuk számon!), hogy ő „nem osztja azoknak nézetét, akik ezt vallják: Aki arcul üt téged jobb felől, fordítsd felé a másik orcádat is. Szeressétek ellenségeiteket és imádkozzatok azokért, akik há-borgatnak és kergetnek titeket. Ezek ma már kevesen is vannak. De ne felejtjük

⁷ Kálvin: *i. m.* 9.

⁸ Kálvin: *i. m.* 11.

⁹ Kálvin: *i. m.* 15.

el, hogy ezeknek a keveseknek a vállán nyugszik egész ismert kultúrkörünk, az európai civilizáció!”¹⁰

4. Sérthetetlenek-e a határok?

Ma sokunknak nagy kérdése Európában a határok kérdése. Hol kell, hol lehet határt húzni, hol és hogyan légiesítsük vagy szellemiesítsük őket? Kálvintól a kisebbségi teológustól ebben is tanulhatunk. Azzal a váddal néz szembe, hogy a protestánsok elhagyták a régi atyáktól örökölt hagyományt, amely mintegy megszabta a hit és a tanítás határait.

Itt is van egy regula fidei, amelyet „a határok szabályának” nevezhetünk. „Mi mindig úgy forgatjuk az [az egyházatyák] írásait, hogy közben emlékeztünkben tartjuk azt, hogy »minden a miénk«, mégpedig azért a miénk, hogy szolgálatainkra legyen, nem pedig hogy uralkodjék rajtunk; mi pedig egyedül a Krisztuséi vagyunk (1Kor 3), akinek feltétlen engedelmisséggel tartozunk mindenben.”¹¹

Hol tehát a határ? „Azt mondják, ne bontsuk el a régi határt, amelyet csináltak a mi eleink” (Péld 22). De más szabály érvényes a szántóföldek határaitra, és más a hitbeli engedelmisségre, amelynek még arra is késznek kell lennie, hogy „elfeledje népét és atyjának házát” (Zsolt 45).¹² Kálvin ezután elegáns ellenvágással támad: felsorolja, hogy mise, böjt, búcsú, szerzetesrendek, képek stb. kérdéseiben hány úgynevezett hagyományhatárt sértettek meg a középkori egyházban. Ironikus példát is felhoz: Egyesek az atyákra hivatkozva védik a szerzetesrendeket, de Kálvin más atyákat idéz, akik szerint „rablóval kell egysorba helyezni az olyan szerzetest, aki kezét nem használja munkára”.¹³ Akkor – teszi fel a kérdést – mit mondjunk a kolduló szerzetesekről? „Akkor sem szabad a szerzeteseknek mások jószágából élniök, ha állandó elmélkedéssel, imádkozással és tanulással foglalkoznak.”¹⁴ (Mi pedig hozzátehetnénk: Akkor mit mondjunk az Erdélyben napjainkban gombamód szaporodó görögkeleti, „hagymakupolás” monostorokról?)

Ha az egyetlen tiszteletben tartandó határ a hitbeli engedelmisség, akkor ide tartozik a *felsőbbség* kérdése is. Kálvin kifejezetten nem említi az Institutióban a

¹⁰ Leszek Kolakowsky: *Hass. Ansprache anlässlich der Verleihung des Friedenspreises des Deutschen Buchhandels, Unsere Kirche. Düsseldorf, 1977. Oktober.*

¹¹ Kálvin: *i. m.* 18. Szép példája a tekintélyesekkel szembeni keresztyén szabadságnak az, amit a *Református keresztyén dogmatika* című tankönyve előszavában Tavaszy Sándor vallott: „Sokat tanultam Barth Károlytól, Brunner Emiltől... Sokat köszönhetek Ravasz Lászlónak és Bartók Györgynek... A legtöbbet Kálvintól tanultam. Mindent, amit másoktól nyertem, Kálvinnal mértem, Kálvint pedig a Szentírásban foglalt igével, ezt pedig a testté lett, élő igével: a Krisztussal.” Tavaszy Sándor: *Református keresztyén dogmatika*. Kolozsvár, 1932. VIII.

¹² Kálvin: *i. m.* 18.

¹³ Kálvin: *i. m.* 19.

¹⁴ Kálvin: *i. m.* 19.

polgári engedetlenséget, amit Zwingli 67 Tétéle, vagy a Kálvint követő Skót Hitvallás kifejezetten tanít. Ismételten szinte alázatos hangon ismeri el I. Ferenc Iszentől kapott hatalmát, imádkozik hatalmáért és országáért, de az ajánlás utolsó bekezdése már más hangot üt meg: „Ha ez a kegyetlen dühöngés a te hozzájárulásod mellett börtönnel, korbáccsal, kínpaddal, felnégyeléssel, máglyával egyre tombol ellenünk – akkor mi, mint mészárszékre szánt juhok, halálra hajszoztatunk ugyan, de »lelkünket békességes tűréssel megőrizzük« (Luk 21), és várjuk az Úr hatalmas kezét, amely minden bizonnyal idejében meg fog jelenni éspedig felfegyverzetten, hogy megszabadítsa a nyomorultakat szenvedéseikből és bosszút álljon azokon, akik őt megvetették.”¹⁵

5. Demokrácia az egyházban?

A kisebbség szemléletét nem szabályozhatja az úgynevezett „közmegegyezés”, a közvélemény. Ezt az igazságot szem előtt tartani még fontosabb akkor, ha hitbéli vagy tanbéli közmegegyezésről van szó. Ennél a szabálynál átadom a szót Kálvinnak. Íme, milyen aktuális az ötödfélszáz éves reformátor, hiszen amit felvet, ízig-vérig mai kérdés, a mi kérdésünk.

„Amikor már most a közfelfogás (consensus) címén vannak felelősségre bennünket, azzal sem viszik sokra. Nagyon rossz sorsra jutnánk ugyanis, ha a közfelfogásé volna a döntő szó. Mert hiszen ha az emberek helyesen gondolkoznak, akkor a közfelfogás a jókhoz igazodnék. Azonban a legtöbbször egészen másképpen szokott történni. Az emelkedett ugyanis a közfelfogás érvényére, amiről az emberek azt látták, hogy sokan követik. Márpedig aligha állott valaha is olyan jól az emberiség dolga, hogy a többség tetszését a jobb nyerte volna el. Így aztán a sokak egyéni vétkeiből előállott az általános téves felfogás, vagyis a vétekben való közmegegyezés (communis vitiorum consensus), amelyet most ezek a derék emberek törvényül akarnak velünk elfogadtatni. Csak a vak nem látja, hogy a föld kerekességét a bajoknak nem is egy tengere borította el és a világ mindenestől a vesztébe rohan, úgy hogy vagy teljességgel kétségbe kell esnünk az emberiség sorsa felől, vagy gátat kell vetnünk ezeknek a nagy bajoknak, sőt már erőszakkal is be kell avatkoznunk a dolgok folyásába. És most lökjük el az orvosságot egyszerűen azért, mert a bajokat már régóta megszoktuk!”¹⁶

Az üldözött tan igazsága és tisztasága tehát nem függ a közvéleménytől, a társadalmi közmegegyezéstől, és többségi szavazással sem dönthető el. Pedig a mai európai demokráciákban nagyra tartják a konszenzust és a többségi akaratot. Olyan nagyra, hogy még az egyházakban is több demokráciát követelnek, elfelejtve reformátoraink tanítását, akik szerint a hit világában ezeknek a világi szabá-

¹⁵ Kálvin: *i. m.* 32–33.

¹⁶ A bajt nem szabad megszokni. A „vétekben való közmegegyezés” kálvini gondolata eszembe juttatja azt a nyomasztóan erkölcsellenes szólást, amely a 80-as években a minket ért nélkülözés és hiánygazdálkodás idején román sorstársainknál közszájon forgott: „Mai rău să nu fie! Nem baj, csak rosszabb ne legyen!”

lyoknak kevesebb, vagy semmi erejük nincs. A humanizmus emlőjén nevelkedett Kálvin talán még jobban látta a humanizmus, vagyis az emberközpontú gondolkodás veszélyeit. Viszont Luther is tanította, hogy az evangélium ügye nem azon múlik, hogy sokan vagy kevesen támogatják. „Nem a többségnek, és nem a kisebbségnek van tekintélye, hanem csak Krisztusnak és az ő igéjének” – írja *De potestate concilii* című disputációjában.¹⁷ Ezért érthető Kálvin haragja, aki a fent idézett mondatokat ezekkel a gúnyolódó szavakkal zárja:

„Ám hadd tartsa meg az emberi társadalomban hatalmát a téves közfelfogás, de az Isten országában egyedül az ő örök igazságára kell hallgatnunk és tekintettel lennünk, és annak semmilyen közfelfogás, semmilyen emberi »összeesküvés« nem szabhat törvényt!” Kálvin itt Ézs 8,12-re utal: „Ti ne mondjátok összeesküvésnek, valamit e nép összeesküvésnek mond.”¹⁸

6. A láthatatlan egyház

Kálvin nem azonosítja az egyházat Isten országával, de nem is választja el attól. Hangsúlyozza, hogy az egyházzal nem perel senki, mert Krisztus egyházával nem is akarhat harcolni. „A Krisztus egyháza bizonyonnyal él és élni fog, amíg csak Krisztus, az Atya jobbán ülve uralkodik.” A vitatott kérdés az, s egyben az egyház igazi rendeltetése azon múlik, hogy azonosítható-e a földi egyház Krisztus egyházával? Nyilván nem, mert az egyház látható külső forma nélkül is fennállhat, másrészt pedig a külső formát nem a pompa, a hatalom és ragyogás teszi, hanem az Isten igéjének tiszta hirdetése és a sákramentumok helyes kiszolgáltatása. Rettenetes dolog – mondja Kálvin –, ha Isten elrejt a külső formát, de ehhez neki joga van, mivel úgyis ő ismeri az övéit. De ha az emberek hitetlensége erre okot szolgáltat, akkor nem szegülhetünk szembe az isteni igazságszolgáltatással.

Tavaszy Sándor, aki említett dogmatikájában következetesen és hitelesen tolmácsolta Kálvin tanítását, a „láthatatlan egyházzal” szóló kálvini tantételt így értelmezi: „Van-e különös értelme a láthatatlan és látható egyház megkülönböztetésének és mit használ ez a megkülönböztetés a Krisztus ügyének, a mi látható egyházunknak és mit használ a keresztyén életnek?”¹⁹ A felelet – az *Institutio* nyomán haladva – a Tavaszgy dogmatika legtisztább, legmagvasabb fejezetét képezi. Ebből a feleletből itt most két momentumot szeretnék kiemelni.

A láthatatlan egyház hite *először* azt teszi, hogy „a keresztyén ember a legszéttépettebb keresztyénségben, a legádázabb felekezeti harcok között és a legvígasztalanabb társadalmi helyzetben, a leggonoszabb támadásokkal szemben is reménységgel néz a jövőndőbe, mert *bizik a láthatatlan egyház győzelmében*. Az

¹⁷ Christus autem habet autoritatem et verbum eius, non multitudo aut paucitas. Distinguendum est igitur fideliter, diligentissime et dialectice, an Christus dixerit necne. Si dixit, accipiendum, si vero non, repudiandum. Idézi Reinhard Slenczka: *Synode zwischen Wahrheit und Mehrheit*. Kerygma und Dogma 1983(29)/1,66–81.

¹⁸ Kálvin: *i. m.* 23.

¹⁹ Tavaszgy Sándor: *Református keresztyén dogmatika*. Kolozsvár, 1932.

ő kiváltsága az, hogy még áldozatok árán is szolgálja azt az egységet, amely el van rejtve Krisztussal együtt az Atya Istennél. A keresztyén ember *nem azért a talpalatnyi tértért küzd, amelyet elfoglal ebben a világban*, hanem kizárólag a Krisztus dicsőségéért.”²⁰

A második, ezt kiegészítő gondolat az, hogy „a láthatatlan egyház *állandó ítélet alatt tartja a látható egyházat*. [...] Az egyháznak ez a permanens krízise abban leli magyarázatát, hogy a földi egyház a lehetetlent lehetségesíti: az idői lét kategóriájában az örökkévaló Isten kijelentését hirdeti. Földi, nyomorult szolgáló formában mennyei ajándékokat közvetít. Minél élesebben és minél szúróbb fájdalommal éli át a látható egyház a benne rejlő ellentmondást, hordozván romlandó földi formában, törekeny cserépedényben Krisztus mennyei dicsőségét és minél jobban szenved a látható földi egyház eme permanens krízisének ítélete alatt, annál bizonyosabb, hogy a benne elrejtett drága evangéliumi kincset nem fogják elrabolni a gazdasági és szociális, a világnézeti és politikai bajok.”²¹

Légyen távoly éntőlem, az a' vakmerő gondolat, hogy a' kik nem úgy gondolkoznak, mint én, azokat kárhoztassam; annyival inkább az a' még vakmerőbb, hogy ellenek fegyvert ragadjak a' te dicsőségedért. Eléggé hatalmas vagy te őket felvilágosítani, ha tévelygenek, 's bölcsebb vagy, minthogy a' tévelygőt azért, mert megtévedett, büntetni akarhatod. Légyen az én gondom magamra, hogy a' te útdról soha el ne hajoljak; 's ha eltévedtem róla, szánj meg engemet, kegyes atya, 's világosítsd meg azt az utat előttem, mellyen akarod, hogy járjak.

Kazinczy Ferenc imádsága

²⁰ Tavaszy Sándor: *i. m.* 225.

²¹ Uo.: 226.